

DP DÖNEMİNDE TUTAN-TUTMAYAN DEVRİMLER TARTIŞMASI VE GÜNDELİK YAŞAMDA DİNSELLİK GÖSTERGELERİNİN YAYGINLAŞMA SÜRECİ

H. Bayram KAÇMAZOĞLU

Özet: İslamcı çevreler, 1950’lerde DP ve Soğuk Savaş koşullarının sağladığı olanaklarla sokağa çıkmış, yayınları, giyim tarzları, dinsel eylemleri ile sokağı kontrol altına almaya, kamusal alanlara sızmaya çalışmışlardır. DP’nin koruyuculuğu altındaki dinsel ve geleneksel çevreler, devrimlerin tartışılmaya açılmasıyla birlikte dinsel yaşam biçimlerini sokağa yansıtmış, gündelik yaşam içinde dinsellik göstergelerini, kimlik öğeleri şeklinde yaygınlaştırmış, kitleselleştirmişlerdir. Bu anlamda bu çalışma, DP dönemindeki devrimlerden hareketle gündelik hayattaki dinsellik göstergelerinin yaygınlaşma sürecini inceleyecektir.

Anahtar Kelimeler: DP dönemi, Laiklik, Din.

FIT-UNHOLD REVOLUTIONS DISCUSSION IN DP PERIOD AND EXPANDATION PROCESS OF SPIRITUALITY INDICATORS IN DAILY LIFE

H. Bayram KAÇMAZOĞLU

Abstract: In the 1950s, Islamist circles took to the streets with the opportunities provided by the DP and Cold War conditions and tried to control the street and infiltrate public spaces with their publications, clothing styles and religious actions. Religious and traditional circles, under the protection of the DP, have reflected their religious lifestyles on the streets with the opening of the revolutions for discussion, and they have popularized and massiveized the indicators of religiosity in daily life as identity elements. In this sense, this study will examine the dissemination process of religiosity indicators in daily life, starting from the revolutions in the DP period.

Keywords: DP period, Secularism, Religion.

DP DÖNEMİNDE TUTAN-TUTMAYAN DEVRİMLER TARTIŞMASI VE GÜNDELİK YAŞAMDA DİNSELLİK GÖSTERGELERİNİN YAYGINLAŞMA SÜRECİ

H. Bayram Kaçmazoğlu

Dünyada ve Türkiye’de din, sosyolojinin temel konularından biridir. Din konusu, Karl Marx’dan Emile Durkheim’e ve Max Weber’e sosyolojinin ustaları tarafından bazen “bilimsel”, bazen “yandaş”, bazen eleştirel açıdan ele alınmıştır. Aynı durum ülkemizdeki sosyologlar için de geçerli olmuştur. Ziya Gökalp, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Hilmi Ziya Ülken, Amiran Kurtkan, Cahit Tanyol, Muzaffer Sencer, Şerif Mardin, Baykan Sezer ve daha pek çok sosyolog din konusu üzerinde durmuş, incelemelerde bulunmuş, bu inceleme sonuçlarına dayalı olarak düşünce ve görüşlerini din sosyolojisine ait eserlerinde kalıcı hale getirmişlerdir.

1950’li yıllarda din konusu Türkiye’de toplumsal, siyasal, hukuksal, tinsel ve tüm bunları kapsayan şekliyle sosyolojik açıdan, farklı din yorumlarını benimseyen çevreler tarafından, genişlemesine ve neredeyse her açıdan yoğun ve gergin bir ortamda tartışılmıştır. Dönemin sosyologları, “şimdiye kadar dinsiz bir toplum ne görülmüş ne de işitilmiştir” derken, tartışmalar kapsamında, aslında dinin toplum kimliğinin ayrılmaz bir parçası olduğunun altını çizmişlerdir. Sosyologlara göre, din, az ya da çok, derinlemesine ya da yüzeysel, sosyal ve özel yaşamı kuşatmaktadır. Başka bir deyişle, din, toplumlar, toplum kesimleri ve bireyler için zaman zaman sert ya da yumuşak bir ideoloji işlevi görmektedir, toplumun bazı kesimleri tarafından alabildiğince kullanılmaktadır.

Tarihsel olarak din, yani Müslümanlık Türkiye’de de devlet-toplum-birey, toplum-siyaset-devlet ilişkileri açısından önemli olmuştur. Ancak konumuz yakın dönem, 1950’li yıllardır. DP’nin iktidara gelmesiyle yaptığı tutan ve tutmayan devrimler ayrımı, devletin dinsel yaşam biçimleri üzerindeki kontrolünün kaldırılmasına yönelik önemli bir tartışma başlatmıştır. Konumuz, 1946’dan itibaren çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte gündeme oturan ve 1950’lerde oldukça öne çıkan din, toplum, siyaset ilişkileri; din ve inanç özgürlüğünün sınırları, laiklik tartışmaları ve bu tartışmaların sokağa, gündelik yaşama yansıyan görüntüleridir.

Din, toplum, siyaset ilişkileri Cumhuriyet'in 1945'e kadarki döneminde, laiklik ilkesi çerçevesinde, bilinen nedenlere bağlı olarak, çatışmalı ve gergin bir seyir izlemiştir. Cumhuriyet öncesi dönemle karşılaştırıldığında 1923 sonrası süreçte giderek sıklaşan laiklik uygulamaları, daha önce dinsellikten ideolojik ve pratik açılardan yararlanan, giyim tarzı ve göstergeleriyle dinsel görüntü yansıtan, yani Batı tarzı yeni kimliğe uyumda zorlanan, düşünsel açıdan bu süreci benimsemeyen kesimlerin zihinsel ve gündelik hareket alanlarını olabildiğince sınırlandırmıştır. Bu durum, dinsel göstergeleri şu ya da bu şekilde kullanıp bunu yarara dönüştüren veya böyle yaşayan kesimlerin önemli ölçüde gerilemesine ve gerilmesine yol açmıştır.

Cumhuriyet dönemi devrimlerinden sonra, laiklik uygulamaları kapsamında, din konusunun tartışılmaya açılması demokrasiye geçiş süreciyle birlikte başlamıştır. 1943'te Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne II. Dünya Savaşı kapsamında yenilmesi, Türkiye'nin siyasal dengelerini de yakından etkilemiş, rejimin kurucu öğelerinden bir kısmının tartışılmasının önünü açmıştır. 1944'ten itibaren Türkiye'nin demokratik bir rejime geçmesi yönünde ortaya atılan cılız görüşler 1945'te netleşmiştir. Demokrasi konusunda daha liberal ve özgürlükçü bir beklenti söz konusudur. Bu beklentiler CHP içerisinde de karşılık bulmuştur. Parti içerisinde bir grup milletvekili yeni gelişmeler doğrultusunda politikalar üretilmesinden, mevcut politikaların yumuşatılmasından, dinsel içerikli kısıtlamaların gevşetilmesinden, laikliğin sert yanlarının kaldırılmasından yana eğilim ortaya koymuşlardır. Çok partili sisteme geçildikten ve 1946 genel seçimleri yapıldıktan sonra, 1947'de toplanan CHP 7. Kurultayı'nda, İmam-Hatip okullarının ve din eğitimi veren bir yüksek okulun veya ilahiyat fakültesinin açılması, ilkokullara seçmeli din derslerinin konulması, türbelerin ziyaretine izin verilmesi gibi konular tartışılmış; parti içerisinde bu görüşleri savunanlar ve karşı çıkanlar olmuştur.

Türkiye'nin demokrasi yönünde adımlar atmaya başlaması, mevcut durumda, dinsel özgürlüklerin kısıtlandığı kanısında olan dinsel, geleneksel, İslamcı ve benzeri çevreleri sevindirmiştir. Bu çevreler, demokrasiyi, dinsel yaşam, eylem ve göstergeler açısından özgürlük sağlayan, laiklik içerikli yasakları kaldıran, dinsel söylemleri dile getirmeyi kolaylaştıran bir gelişme şeklinde algılamışlardır. Devrimci anlayış ise demokrasi ile birlikte zayıflamış, laiklikten şu ya da bu şekilde rahatsızlık duyan çevreler iç politik gelişmeler üzerinde etkili olmaya başlamışlardır. 1947'den 1950'ye kadar CHP iktidarı laiklikle ilgili daha liberal politikalar uygulamayı denemiştir. Yani, laiklik ilkesi geçmişe göre değiştirilmiştir. Dinsel konularda daha özgürlükçü uygulamalara imza atılmış, 1947 kurultayında dile getirilen görüşler birer birer hayata geçirilmiştir. Özellikle 1946'dan itibaren, Cumhuriyet devrimleriyle geri çekilen, pasifize olan ama her an fırsat kollayan dini gruplar, demokratikleşme sürecini lehlerine çevirmek, sınırlandırılan bazı dinsel pratikleri yeniden hayata geçirerek, halk nezdinde yeniden statü, önderlik, siyasal ve ekonomik çıkar elde etmek, hatta bunların çok ötesinde siyasal sistemi değiştirmek adına bir mücadele süreci başlatmışlardır.

Demokratikleşme sürecini kullanan ekipler önce siyasetten, ilerleyen yıllarda eğitimden yararlanarak, sosyal yaşamın çeşitli alanlarda yeniden etkili olmaya başlamışlardır. Genel hedefleri, dini kullanarak önce kamusal düzene karışmak, sonra kamusal sistem üzerinde egemenlik kurmak olmuştur.

Siyasal durumu ve gündemin değişimini göstermek açısından Mayıs 1948’de Sebilürreşad’ın yeniden yayınlanması vesilesiyle kaleme alınan çıkış yazısı, devrim karşıtı zihniyeti ve atmosferi net bir şekilde ortaya koymaktadır: *“Sebilürreşad kapalı tam yirmi sene oldu... Dine karşı o günden itibaren başlayan baskı hareketi zaman oldu ki en şiddetli dereceyi buldu. Farmasonluğun dine ve din ehline karşı açtığı harb, mânevi sahayı bir harabezara çevirdi. Bütün din müesseselerinin kapılarına zincirler vuruldu... Gasbolunan hakların ve din hürriyetinin teminine uğraşılıyor. Milletın kalbi artık bu yola teveccüh etti. Üzerine çöken kâbus bertaraf oldu... Din hürriyetine, vicdan hürriyetine, demokrasiye ve lâikliğe aykırı ne kadar kanun varsa hepsi tadil olunacak... Müslüman Türkler de ibadetlerini, ezanlarını, tekbirlerini istedikleri lisanla yapacak.”*

1948’de kaleme alınan bu yazıdaki öngörüler, 1950’de DP’nin iktidara gelmesiyle birlikte uygulamaya konulan politikaların kısa bir özetidir. Siyasal durumun değişmesi, Türkiye’de dinin kontrol altındaki durumunu biraz da döneme uydurma anlayışı çerçevesinde, laiklik politikalarının özgürlük adına gevşetilmesi, dinsel içerikli kısıtlamaların önünü açmıştır. Ancak, daha önce dini çeşitli şekillerde bir çıkar aracı halinde kullanan çevrelere bunlar yetmemiştir. Halkın önemli bir kesimi, halkla organik bağlarını din üzerinden sürdüren çevreler, Batıcılışma ve onun yarattığı yabancılışma karşısında, kimliğin ve ideolojinin dayanağı olan dini, önce bir sığınak, daha sonra bir saldırı üssü haline getirmişlerdir. Yine din, Soğuk Savaş dönemi koşullarında, gençlerin sola kaymalarını önlemek amacıyla kullanılmıştır.

14 Mayıs 1950 seçimlerini DP’nin kazanması, 1946’dan itibaren Cumhuriyet’in laiklik ilkesi çerçevesindeki uygulamalardan duydukları rahatsızlıkları ürkek bir şekilde dile getiren kesimlerin taleplerini, çok daha güçlü bir biçimde, yüksek sesle ifade etmelerini sağlamıştır. Örneğin Prof. Dr. Ali Fuat Başgil o tarihlerde şunları yazmaktadır: *“14 Mayıs inkılâbını bu sessiz ve şamatasız zümrenin hakkın zulme galebesi şeklinde tecelli eden bir şaheseri görmemek kabil değildir.”* Dinsel özgürlükler adına ortaya konulan görüşler, yapılan talepler, daha sonra, geçmiş dönemin eleştirilmesine, devrimlerin bir kısmının reddine kadar gitmiştir. CHP karşısında yer alan kesimler ve bu kesimlerin sözcüleri, yani devrim karşıtları, DP’nin seçimleri kazanmasını “ak devrim” olarak nitelendirmiş; CHP’yi din düşmanı parti ilan etmişlerdir. Kemalist devrimlerin tümü tartışılmaya, eleştirilmeye, fırsat bulunursa yok edileceği ilan edilmeye başlanmıştır. 1950 seçim sonuçları bazı kesimler tarafından devrimlere meydan okuma şeklinde kullanılmıştır.

14 Mayıs 1950 seçimleri, laiklik ve devrimcilik ilkelerinden hoşnut olmayan kişiler ve çevreler için yeni bir devrin başlangıcı sayılmış, İslamın zaferi olarak karşılanmıştır. Bu kesimlerin oyları çok partili sistem açısından önemlidir. Sistem içerisinde

tutulmaları, kontrollerinin sağlanması ve oy potansiyellerinden yararlanılması adına idare edilmeleri düşünülmüştür. Adnan Menderes bu durumdan olabildiğince yararlanmak isteyen bir siyasetçidir. Hemen bir durum değerlendirilmesi yapar ve 1950'lerin dinsel-siyasal politikalarına partisi adına yön verir. Menderes, devrim karşıtı kesimleri bünyesine katmanın yolunu bulmuştur. DP'nin amacı, devrim karşıtlarının oylarını alma adına, bu kesimlere daha yakın görünmek, kurtarıcı imajı oluşturmaktır. "Halk İslamı"nın din anlayışına yakın durmak, DP için oy devşirme anlamına gelmektedir. İslamcı çevreler de bu bağlamda, bir referans kaynağı olarak partileri dindar ve dinsiz partiler şeklinde ayırmışlardır. Bu ayırmada CHP dinsiz, DP dindar parti kategorisindedir. CHP'nin dinsizliği devrimleri gerçekleştiren parti olmasından kaynaklanmaktadır.

Devrimleri tartışmaya açan süreci ciddi bir şekilde besleyen siyasal gelişmeler DP yönetiminden ve özellikle Adnan Menderes'in beyanatlarından güç almıştır. Aslında DP üst yönetiminin laiklik ilkesine bağlılığı konusunda kimsenin kuşkusu yoktur. Celal Bayar Atatürk döneminin başbakanıdır ve devrim ilkelerine sıkı sıkıya bağlıdır. DP'nin diğer kurucu milletvekilleri uzun süre CHP içerisinde bulunmuş, görev almışlardır. DP üst yönetimi, yaşam biçimi açısından laikliğe bağlı bir ekiptir. Ancak DP'yi yerelde örgütleyen bazı kesimler İslamcıdır ve laikliğin tamamen ortadan kaldırılması, Kemalist devrimlerin yok edilmesi doğrultusunda bir siyasal duruşa sahiptirler.

Adnan Menderes, 29 Mayıs 1950'deki ilk hükümet programında, millete mal olmuş ve olmamış devrimler ayrımı yapar. Artık tek bir devrim yoktur. Tutan ve tutmayan devrimler vardır. Tutan devrimler açısından sorun bulunmamaktadır. Ancak tutmayan devrimler kaldırılabilir. DP, popülizm yapmaktadır. Yine Menderes'e atfedilen, "siz isterseniz hilafeti bile geri getirirsiniz" sözü de aynı doğrultudadır. İslamcı kanadın sözcülerinden Bekir Berk, 1957'de Türk Düşüncesi dergisindeki bir yazısında hala şunları yazmaktadır: *"Demokrasiyle birlikte inkılâpların güce dayalı olarak korunması sona ermiştir. Bundan sonra inkılâplar tartışılacak ve geleceklerinin ne olacağına halk karar verecektir. Milletin benimsediği inkılâplar kalacak, bazıları değiştirilerek ıslah edilecektir."*

Dönemin önde gelen muhafazakâr yazarlarından Peyami Safa *Türk Düşüncesi* dergisindeki bir yazısında, devrimler karşısındaki görüşlerini şöyle özetlemektedir (1954): *"Türk devrimine verilen çarpık ve güdük mananın düzeltilmesine yardım edebildiğimiz için bahtiyarız. Kemalizmin devrimcilik anlayışı, dar akılcılık ve maddeci Avrupa'ya dayanmaktadır. Oysa artık Batı'da maddeci anlayışa karşı mistik felsefe ve sezgicilik esas alınmaktadır. Maddeci ve dar akılcı devrimci anlayış geçmişte kalmıştır."*

Dönemin İslamcı ve Türk-İslam eğilimli yazarlarına göre, demokrasi adına devrimler feda edilmelidir. Demokrasiye karşı devrimleri savunanlar istibdat devri artıklarıdır. Bunlar; komünistlerden, Yahudi-mason-dönmelerden, soyca Türk olmayanlardan ve din karşıtlarından oluşmaktadır. Millet benimsemediği inkılâpların

karşısında olduğunu söyleyebilmeli, bunları dinleyen iktidar da o inkılâp hakkında karar vermelidir. Böylece milletin istemediği inkılâplar kaldırılmalı ya da değiştirilmelidir.

İslamcı ve muhafazakâr kesimler ve onların temsilcileri, Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen devrimlere karşı olmuşlar, ancak bazı eylemler ve o eylemlere yönelenlerin İstiklal Mahkemeleri tarafından cezalandırılmalarından dolayı kitlesel gösterilere kalkışmak yerine pasif bir tutum takınmayı tercih etmişlerdir. Ancak uygun bir ortam bulduklarında da yeniden karşı devrimci eylemlere başvurmaktan çekinmemişlerdir. Ancak bu süre içerisinde İslamcı ve muhafazakâr kesimlerin yaşam ve düşüncelerinde de önemli değişimler olmuştur. Her şeyden önce tutan ve tutmayan devrimler söyleminin sözcülüğünü yapan politikacılar ve yazarların yaşam biçimi “devrim”in istediği özelliklere çok da zıt değildir: yarı burjuvavari, yarı lümpen, yarı mistik ama Batıcı bir yaşam biçimi. Buna karşın, dinsel ve/veya muhafazakâr bir anlayışın sözcüsü, ideologu, temsilcisi olduklarından özel yaşam biçimlerini halkın gözünden uzak tutmayı başararak dinsel içerikli siyasal liderlikleriyle devrim karşıtı hareketlere yön vermeyi sürdürmüşlerdir.

Devrimleri eleştiren İslamcı ve muhafazakâr kesimler DP tarafından temsil edilmektedirler. Demokratlar için tutan ve tutmayan devrimler vardır. Menderes, tutan ve tutmayan devrimler ayrımını yapmamış olsaydı bile, DP aynı çevreler tarafından ilgiyle karşılanacak ve desteklenecekti. Laiklik konusunda verilen tavizlerin yarattığı çatışma ortamı, DP’ye muhafazakâr halkı savunma görevi yüklemiştir. Bu görevle DP, İslamcı ve geleneksel çevreleri kontrol altında tutmak ve onların oylarından yararlanmak gibi ikili bir avantaj sağlamıştır. Buna rağmen DP, 1950-1960 döneminde İslamcı kesimleri her zaman kontrol altında tutamamıştır. DP, 1950’li yıllarda, açıkça, ne laiklik karşıtı, ne de “tam laik” bir politika izlemiştir. DP, zaman zaman halka hoş görünmek için bazı dini içerikli çıkışlara göz yummuş, zaman zaman da dini siyasi amaçla kullanan çevrelere ve partilere, yani siyasi rakiplerine karşı sert önlemler almıştır.

Kemalizmin 1930’larda laik, modern, kentli ve Batıcı toplum oluşturma politikası, 1950’lerde, Soğuk Savaş koşullarında, DP üst yönetiminin tamamının da arzulamadığı şekilde; ekonomide liberalizm, dış politikada Anglo-Sakson yanlılığı, milliyetçilik, sol karşıtlığı, Türk-İslam sentezi politikaları ile biçimlenen muhafazakâr-Batılı bir toplum modeline dönüştürülmüştür. Dönemin egemen düşünce yapısı, sezgiciliğe, mistisizme, muhafazakârlığa, milliyetçiliğe, sol karşıtlığına dayanmaktadır. Bu bağlamda Cumhuriyet’in resmi ideolojisi kırılmalara uğramıştır. DP döneminin belki de en çarpıcı yanı, 1945’ten itibaren izlenen Anglo-Sakson Batıcılığın hedefi, Cumhuriyet ideolojisinin karakteristik özellikleri arasında yer alan pozitivist, devrimci, laik ve antiemperyalist anlayışın içini boşaltmak olmuştur. Bu politikalarla dini cemaatlerin gelişebileceği bir ortam hazırlanarak Cumhuriyet ideolojisi değişime uğratılmıştır. Peyami Safa’nın süreci destekleyen yorumu ile “Allahsızlık modası Amerika’da,

Avrupa'da sona erdiği gibi" Türkiye'de de mevcut mistik, sezgici anlayışların etkisiyle sona ermiştir.

Arapça ezan yaşağının kaldırılması, Ramazan ayında sabah ve akşam, her biri on dakika olmak üzere günde iki defa, diğer aylarda ise haftada bir defa cuma sabahları olmak üzere radyodan dini yayın yapılmasına izin verilmesi, din derslerinin ilkökul ve ilerleyen yıllarda ortaokul programlarına dâhil edilmesi, İmam-Hatip okullarının ve kuran kurslarının faaliyete geçirilmesi, İstanbul'da bir Yüksek İslam Enstitüsü'nün açılması, tutan ve tutmayan devrimler sorunu, laik/anti-laik tartışmalarının başlamasında belirleyici olmuştur. Tartışmaların odağında Cumhuriyet'in laiklik ilkesi bulunmaktadır. Laiklik ilkesi üzerinde uzlaşamayan taraflar kendi anlayışları doğrultusunda, farklı yorumlar ve tanımlar yapmışlardır. Kemalistler, İslamcılar ve muhafazakârlar din-devlet-toplum ilişkilerinin sınırları konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Kemalistler, dinin sosyal hayattan ve devlet işlerinden tamamen tecrit edilmesini, politikaya alet edilmemesini savunurken; İslamcılar, Kemalistleri dine karşı olma, insanların inançlarını baskı altında tutma, dinsizliğe taviz vermekle suçlamışlardır. Bu iki grup arasında, iktidar desteğini arkasına alarak, orta yolu bulmaya çalışan ve muhafazakâr bir çizgi izleyen sentezciler ise gericiler "gerçek dinin temsilcileri olamazlar, ancak laik kesimlerin dini tamamen dışlayan anlayışı da yanlıştır" görüşünü ileri sürmüşlerdir. Muhafazakâr Türk-İslam sentezcilerine göre, Atatürk devrimlerini tavizsiz savunmak "inkılâp yobazlığı"dır. Çünkü tutan ve tutmayan devrimler vardır.

Başbakanın "tutan ve tutmayan devrimler", "siz isterseniz hilafeti bile geri getirebilirsiniz" yönündeki açıklamaları, okullara din derslerinin konulması, devlet radyosunda dinsel içerikli programların yapılması, dini yayınların, İslamcı dergi ve gazetelerin hükümet tarafından maddi olarak desteklenmesi, bazı İslamcı yazarlara örtülü ödenekten para aktarılması ve benzeri politikalar, laiklik karşıtı cephenin tek parti dönemine, özellikle simge durumundaki laikliğe yönelik yoğun eleştiri ve saldırılarda bulunmasına zemin hazırlamıştır. İslamcı çevreler, yayınlarında, devrimleri; acemilikle, katılıkla, Batı hayranlığı ile, şekilcilikle, komünistlikle suçlamışlardır.

Atatürk'e ve onun gerçekleştirdiği devrimlere karşı duran kesimlerin desteğini almak için tutan ve tutmayan devrimler tartışmasını DP yönetiminin ortaya attığını yukarıda belirttik. Bu çerçevede dinsel-geleneksel, Türk-İslam çevrelerinin laiklikle ilgili eleştirilerini şöyle özetlemek mümkündür: Laiklik milli ve toplumsal bir ihtiyaçtan doğmamıştır. Yanlış Avrupalılaşıma gereği olarak ortaya konulmuştur. Laiklik dinsizlik, imansızlık, vatan hainliği, komünistliktir. Türkiye'de uygulanan şekliyle laiklik, gerçek laiklik değil dinsizliktir. İnanç ve ibadetler bu düzende müdahalelere maruz kalmıştır. Komünizmi ülkeye sokmak ve yerleştirmek, ülkede dini yok etmek, milli duyguları öldürmek için laiklik kullanılmıştır. Komünistlerin ve masonların amacı, laiklik aracılığı ile millet ve din duygusunu ortadan kaldırmaktır. Oysa laiklik bu değildir. Gerçek laiklik devletin din işlerini tamamen toplumun kendisine bırak-

masıdır. Ülkede irtica var diyenler yalan söylemektedirler. Ülkede irtica tehlikesi yok, dinsizlik ve komünistlik tehlikesi vardır.

Türkiye’de laikliğin yanlış yorumlandığını belirtenlerin başında, muhafazakâr çevrelerin görüşlerine değer verdiği, DP döneminde “akıl adam” olarak kabul edilen, Prof. Dr. Ali Fuat Başgil gelmektedir. Başgil, Türkiye’de uygulanan laikliğin yanlışlığını vurgularken Anglo-Sakson laikliğinin de savunuculuğunu yapar ve “İrtica Yaygarası” adlı bir broşürde, “diktatörlük devrinin din aleyhtarı siyasetini, ideal laiklik uygulaması olarak savunanlar”ı sert bir şekilde eleştirir. Başgil, laiklik ilkesi çerçevesinde devletin herhangi bir dine, mezhebe göre yapılanmasına, ibadet biçimlerine karışmasına, dinin diline ve mensuplarına müdahale etmesine karşıdır. Yani ülkede Fransız laiklik anlayışı yerine Anglo-Sakson laiklik anlayışı geçerli olmalıdır. Anglo-Sakson laiklik anlayışı, her türlü dinsel özgürlüğü içerdiği için İslamcı ve muhafazakâr çevreler tarafından kabul görmektedir.

Tutan ve tutmayan devrimler ayrımını yapan, devrimleri tartışmaya açan, hatta devrimlerin ortadan kaldırılması gerektiğini savunan kesimlerin karşısında laikliği savunan kesimler yer almış ve onlar da karşı görüşlerini öne sürmüşlerdir. Bu görüşleri de kısaca şöyle özetlemek mümkündür: Din alabildiğince istismar edilmekte, ticaret metası haline getirilmektedir. Gazeteler daha çok satış yapabilmek adına ayet ve hadisleri sayfalarına basmakta ve bunlar daha sonra sokaklarda, ayaklar altında sürünmektedir. Yok edilen irtica yeniden dirilmiş, kara kuvvet etkili hale getirilmiş, softalık ve mürtecilik artmıştır. Tüm bunlar DP milletvekillerinin “taassub erbabı”na karşı fazla müsamahakâr davranmalarından, hükümetin gericilik karşısındaki zafiyetinden kaynaklanmıştır.

Laiklik ilkesi üzerinden devrimlerin tartışmaya açıldığı bir dönemde, gündelik yaşamda neler değişmiş; dinsellik göstergeleri sokağa nasıl yansımış; dinsel içerikli göstergeler pratikte nasıl yaygınlaşmıştır? DP’nin Arapça ezan yasağını kaldırması, okullara din dersleri koyması, radyodan dini yayınlara olanak sağlanması sembolik değer taşıyabilir. Ancak bir de sokak realitesi bulunmaktadır. Bu açıdan 1950’lerde durum nedir, dönemin tanıklarının izlenimleri hangi doğrultudadır?

1950 seçimlerinden sonra ülke atmosferine din egemen olmuş, laikliğe karşı tepkiler hızla artmıştır. Kamusal alanlarda her türlü dinsel özgürlük-laiklik teorik çatışması, dinsel-geleneksel simgeler lehine sokağa yansımıştır. Giyim-kuşam şeklindeki değişim hemen fark edilir olmuş, daha önce dinsel-simgesel giyim tarzlarıyla sokaklara çıkmayanlar, birdenbire genel mekânlarda boy göstermeye, sokakların görüntüsünü değiştirmeye başlamışlardır. Sokaklardaki sakallı, şalvarlı, sarıklı, bereli erkekler, çarşafı kadınlar, yani İslamcı giyim tarzına sahip insanlar çoğalmıştır. Hatta, din adamlarının, dini giysileriyle sokaklarda gezmelerine izin verilmesi yönünde kanun teklifi hazırlanmıştır. Yine aynı doğrultuda Atatürk heykellerine saldırılar başlamış, TBMM’de ezan okunmuş, camilere, türbelere gidenlerin sayısında patlama olmuş, camilerde vaizler, ülkeyi dinsiz CHP idaresinden kurtardığı için açıktan Allah’a dua

eder olmuşlardır. Dinsel içerikli canlanma diğer pek çok alana da yansımış, yüzlerce komünizmle mücadele derneği kurulmuş, polemige ağırlık veren dinci dergi ve kitap basımı görülmedik boyutlara ulaşmış, dini romanlar yayınlanmış, resmi okullardaki din dersleri ve İmam-Hatipler yetmezmiş gibi, Nurettin Topçu'nun ifadesiyle, "Müslüman halkın çocuklarını iki bin yıl geriye götüren Kur'an Kursları" açılmıştır. Kemalist devletin temellerine saldıran İslamcı çevreler, halkın dine yönelik ilgisini tekrar canlandırmak adına her yola başvurmuş; ülkede bir "karşı devrim" rüzgârı estirilmeye çalışılmıştır.

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu 1953'te Türk Düşüncesi dergisinin birinci sayısındaki bir yazısında, "Türkiye'nin son yıllarında herkesin gözüne çarpan olaylardan biri de din coşkunluğunun artmış olmasıdır," şeklindeki gözlemini dile getirir. Baltacıoğlu, Türk Düşüncesi'ndeki (1959) bir başka yazısında ise dinselikle göstergelerindeki yaygınlaşmayı şöyle anlatmaktadır: *"Son on, onbeş yıl içinde Türkiye'de en çok göze çarpan kolektif olaylardan biri halk tabakasında din coşkunluğunun çok artmış olmasıdır. Bu hareket önce camilere, tapkılara gösterilen kuvvetli ilgi ile başlamış, gitgide sarıklarla gezerek, Büyük Millet Meclisi'nde ezan okumak gibi, menfi olaylar ile genişleyerek Atatürk'ün heykellerini kırmaya kadar varmıştır."*

Dönemin önemli yazarlarından biri olan Nurettin Topçu'nun da döneme ilişkin benzer gözlemleri vardır. Muhafazakâr bir düşünür olan Topçu, dinin çıkar amaçlı kullanılıyor olmasından, yani 1950'lerin sokağa yansıyan dinsel içerikli görüntüsünden hayli rahatsızdır ve bu rahatsızlığını şöyle ifade etmiştir: "Bazı din adamları, dini içerikli yayınlar, dinci gazeteler, dini özünden uzaklaştırmışlardır. Dinin temsilcileri gibi görünen bu çevreler, dini bir inanç ve ruh olayı olmaktan çıkarmış; çıkar, sermaye, sömürü aracına dönüştürmüşlerdir. Şeriatı savunuyor gibi görünerek halkı kandıranlar, hırka ve sakal öpen veya öptürenler sihirbaz, büyücü ve benzeri tiplerdir. Mevlithanlık, duacılık, mukabelecilik, kasidecilik gibi din sömürüsüne dayalı alanlar ortaya çıkmıştır. Din elbiselerine bürünerek, dünya nimetlerine tamah eden, çıkar peşinde koşan sömürücüler, politikacılar oluşmuştur. Bu muhteris ve cahil tipler; kendi halinde yaşayan Müslüman halkı peşlerinde sürüklemek amacıyla kırk bin türlü yalan üretirler. Onları, kendi peşlerinde gitmezlerse cehenneme atılmakla, Allah'ın gazabına uğramakla tehdit edip siyasal ve ekonomik çıkar sağlarlar. Kendilerinden başka her şeyi düşman gösteren softa tipler, mürtecileri de kullanarak inançlılar üzerinde terör havası estirirler."

DP'nin iktidara gelmesiyle bizzat başbakan tarafından başlatılan tutan ve tutmayan devrimler yaklaşımı ve benzeri söylemleri, siyasal çıkar elde etme adına geliştirdiği bu tür görüşleri, Soğuk Savaş koşullarında İslamcı ve Türk-İslamcı kesimleri 1950'li yıllarda öne çıkarmıştır. Yine DP döneminin ekonomik atılımlarıyla köyden kente doğru başlayan göç dalgası, kentlerin görüntülerini değiştirmiştir. Bu görüntü değişiminde, yani dinsel simgelerin gündelik yaşam bağlamında genişleme ve yaygınlaşmasında, İslamcı kesimlerin önünün açılması ile birlikte köyden kente göç

eden kitlelerin ideolojik anlamda, kimliklerine, gelenek ve göreneklerine köydeki yaşıntılarından daha sıkı bir şekilde sarılmaları; bunu giyim tarzı, saç, sakal, davranış, ibadet yapma biçimleriyle ortaya koymaları etkili olmuştur.

1950’lerde köyden kente göçün artması, göç eden kitlelerin köydeki dinsel simgeleri bir parça modernleştirmekle birlikte, bir kimlik unsuru olarak kullandıkları, kimliklerinin altını daha belirgin şekilde çizdikleri görülür. Örneğin erkek, köydeki geleneksel-dinsel yaşamını kentte daha da simgeleştirmek adına şalvar vari pantolon giyip sakal bırakır. Aynı şekilde kadın, geleneksel köylü kıyafeti yerine çarşafı veya pardösüyü tercih eder veya etmek zorunda kalır. Köyden kente göç eden nüfusun 1950’lerdeki eğitim düzeyinin oldukça düşük olması, dinsel simgelere kimlik unsuru yükleme açısından ona sahip çıkma ve onunla toplumda var olabilmek mücadelesi vermesi, 1950’lerin görüntüsünü belirleyen faktörler arasında yer almaktadır. Başka türlü yorumlarsak, 1950’lerde gündelik yaşamın simgesi olan dinsel göstergelerin artışı, daha önceki dönemlerde konulan yasakların gevşetilmesiyle birlikte, köyden kente göçün belirgin bir şekilde hızlanması da etkili olmuştur. 1950’li yıllarda kentlerin kenarlarında oluşmaya başlayan gecekondu semtlerinin sakinleri; giyim tarzları, “cinci”, “üfürükçü” hoca tipleri, radikal söylem sahibi “efendi hazretleri”nin dini ajitasyon içerikli “sohbetleri” ile kendilerine farklı bir yaşam alanı açmaya çalışmışlar ve bu tutumlarıyla siyasal İslama destek olmuşlardır. Yani kentlere göçle yeni gelenlerin kentli karşısında sosyo-kültürel, eğitim ve ekonomik açılardan yaşadığı yetersizlikleri, yoksunlukları, zayıflıkları örtme ihtiyacı duymaları, onları dinsel içerikli yeni bir kimlik edinmeye itmiştir. Bu kesimler yeni kimlik edinme sürecinde dinsel referanslı dayanışma örüntüleri, gevşek veya sıkı “cemaat”ler etrafında toplanmışlar; “hacı”, “hoca” tipi seçkinlerini, önderlerini oluşturmaya çalışmışlardır. Dinsel içerikli ibadetleri, giyimleri, eylemleri bir bakıma gösteriye dönüşmüştür. Hacca gitmek, kandil günlerinde cami ziyaretlerinde bulunmak, namaza başlamak, “İslamcı” çağrışimleri olan giyim tarzını tercih etmek gibi davranışlara yönelmişlerdir. Daha önce kente gelerek dinsel-simgesel unsurlar etrafında toplanan çevrelerin ve onların önderlerinin, kente daha sonra gelenleri hemşeri dernekleri ve benzeri organizasyonlarla sosyo-psikolojik markaj altına almaları, yine bazı “din uleması” pozisyonundaki kişilerin “takva sahibi olma” gibi dinsel-psikolojik, otoriter tavır ve baskılarıyla, bireyi savunmasız ve çaresiz bırakarak kendi saflarına katma girişimleri sokaklardaki dinsel sembollerin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Kısaca, İslami sembol ve kurumlarda büyük bir artış böylece ortaya çıkmıştır.

Halkın Menderes’e ve DP’ye büyük bir sempatisi vardır. Bunun temel nedenleri arasında; dinsel dünyası üzerinde baskı hisseden geleneksel çevrelerin, yani halkın bu psikolojik baskıdan kurtuluşunun kahramanı olarak Menderes’i görmesi ve oylarıyla iktidarı değiştirme gücüne sahip olduğunun bilincine varması gösterilebilir. Halk 1950’lerde DP iktidarının muhafazakâr politikalarından memnundur. Buna karşın İslamcı kesimlerin DP’ye yönelik desteği geçici ve kerhendir. Necip Fazıl Kısakürek,

İslamcılık adına Menderes'in kendilerini her seferinde hayal kırıklığına uğrattığını belirtir. Bu bağlamda DP'nin İslamcı çevreleri tatmin ettiği söylenemez.

1950'lerin genel görüntüsü; siyasette, sokaklarda ve basında laikliği referans alan kesimlerle dinselliği referans alan kesimler, özellikle aydınlar arasında büyük bir çatışmanın varlığıdır. Bu görüntü içerisinde CHP laikliği savunan, DP ise tartışmaya açan, yumuşatan tarafı oynamaktadır. Laiklikten ödün vermek istemeyen “devrimciler” ile Atatürk İlke ve İlkelerini tamamen ortadan kaldırmaya çalışan “karşı devrimciler” arasında müthiş bir mücadelenin olduğu görülmektedir. Bir taraf tamamen dinsel unsurları, diğer taraf laik yaşam biçimini egemen kılmak için mücadele etmektedir. Laik taraf devlet egemenliğini elinden kaçırmamaya çalışırken, İslamcı çevreler cemaat ve tarikatlar aracılığı ile hem meşrulaşmaya ve hem de devlete sızmaya, kamuyu ele geçirip rejimi değiştirmeye yeltenmektedirler. Bu çatışmayı başlatan DP'nin yeri ise; irtica var diyen kesim ile dini siyasete, ticarete, özel ve kamusal yaşamın tümüne tekrar egemen kılmak, devrim öncesi döneme dönme mücadelesi veren kesimler arasındadır. DP denge kurmaya, İslamcılarını merkeze çekmeye çalışmaktadır.

Kısaca, İslamcı çevreler, 1950'lerde DP ve Soğuk Savaş koşullarının sağladığı olanaklarla sokağa çıkmış, yayınları, giyim tarzları, dinsel eylemleri ile sokağı kontrol altına almaya, kamusal alanlara sızmaya çalışmışlardır. DP'nin koruyuculuğu altındaki dinsel ve geleneksel çevreler, devrimlerin tartışılmaya açılmasıyla birlikte dinsel yaşam biçimlerini sokağa yansıtmış, gündelik yaşam içinde dinsellik göstergelerini, kimlik öğeleri şeklinde yaygınlaştırmış, kitleselleştirmişlerdir. CHP ile DP birbiriyle laiklik ilkesi üzerinden siyasal mücadele yürütürken, İslamcı çevreler cemaatler, tarikatlar şeklinde örgütlenerek amaçları doğrultusunda yollarına devam ederken devrimleri geniş halk kesimlerinin gözünden tamamen düşürmeye çalışmışlardır.

